

Перші Волошинські читання

**Теорія і методика
навчання
української літератури:
актуальні проблеми**

Збірник наукових праць

УДК 37.016:821.161.2(477)
ББК 74.268.3(4 Укр)

Редакційна колегія:

О. М. Толузов, директор Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, професор – голова редакційної колегії;

С. О. Жила, завідувач кафедри української мови і літератури Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, доктор педагогічних наук, професор;

О. М. Куцевол, професор кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, професор;

С. П. Паламар, завідувач лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Н. М. Логвіненко, старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України, головний редактор часопису «Українська література в загальноосвітній школі», кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

О. Т. Черниш, літературний редактор часопису «Українська література в загальноосвітній школі».

Рецензенти:

Н. М. Бібік, головний науковий співробітник лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор;

О. О. Ісасва, завідувач кафедри методики викладання російської мови та світової літератури НПУ ім. М.П. Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор;

Л. П. Кожуховська, доцент кафедри лінгвістики і методики викладання української мови ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», кандидат педагогічних наук, доцент.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України
(протокол №4 від 22 квітня 2013 року)*

Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми. Збірник наукових праць / Наук. ред. і упоряд. Логвіненко Н. М. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 380 с.

ISBN 978-966-644-390-1

Відповідальна за випуск: **С. П. Паламар**

Збірник містить наукові розвідки актуальних проблем з теорії і методики навчання української літератури, що зроблені на основі досліджень науково-педагогічної спадщини члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Волошиної Ніли Йосипівни.

Видання адресовано науковцям, аспірантам, викладачам вищих навчальних закладів, педагогам, студентам філологічних факультетів, а також усім, хто цікавиться методикою викладання літератури в загальноосвітніх школах і вишах.

ISBN 978-966-644-390-1

УДК 37.016:821.161.2(477)
ББК 74.268.3(4 Укр)

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Теоретико-методичні засади вивчення української літератури в загальноосвітніх школах та вишах	
1.1. Токмань Г. Л. Докторська наукова школа вченого-методиста Ніли Йосипівни Волошиної.....	8
1.2. Градовський А. В. Місце і роль компаративізму в системі шкільного курсу словесності (на прикладі вивчення творчості Г. Сковороди).....	23
1.3. Ковбасенко Ю. І. Поглиблене вивчення творчості Тараса Шевченка в компаративному аспекті.....	31
1.4. Жила С. О. Бачити художній твір як культурний універсум.....	38
1.5. Нежива Л. Л. Естетичні орієнтири сприйняття літератури: до проблеми компетентнісного підходу в шкільній літературній освіті.....	51
1.6. Чеховська Л. Й. Компетентнісно спрямований підхід у вивченні літератури як умова подолання відчуженості у навчанні.....	62
1.7. Галушко М. В. Формування художньо-читацької компетентності у процесі вивчення літератури.....	72
1.8. Паламар С. П. Формування літературної компетентності в учнів під час роботи над художнім твором.....	79
1.9. Білоус Н. М. Принципи формування шкільної програми з української літератури у висвітленні Ніли Волошиної.....	87
1.10. Ткачук Г. П. Наступність і перспективність літературної освіти в світі вчення професора Ніли Волошиної.....	92
1.11. Логвіненко Н. М. Особливості формування змісту шкільного курсу літературної освіти в наукових працях Н.Й. Волошиної.....	103
1.12. Дятленко Т. І. Принцип неперервності літературної освіти у методичній спадщині професора Н.Й. Волошиної.....	110
1.13. Яценко Т. О. Естетична спрямованість шкільного курсу української літератури.....	117
1.14. Скоморовська Н. Б. Критичне мислення як основа правильної інтерпретації художніх текстів на уроках української літератури в старших класах.....	124
1.15. Дига Н. В. Модифікація принципу діалогізму в методиці навчання української літератури за Н. Волошиною.....	134
1.16. Соловійова Н. М. Проблема формування умінь учнів розкривати психологічний аспект у характеристиці героїв літературного твору.....	141
1.17. Привалова С. П. Сучасна шкільна літературна освіта: до проблеми вивчення мови художнього твору.....	150
1.18. Петрович О. Б. Погляд професора Ніли Волошиної на організацію позакласної роботи в системі шкільної літературної освіти.....	159
1.19. Фасоля А. М. Проблеми формування учня-читача в методичній спадщині Ніли Йосипівни Волошиної.....	167
1.20. Лелюх І. О. Внесок Ніли Волошиної в розвиток українського підручникотворення.....	175

1.21. Шульган В. В. Модель підручника нового покоління в методичних поглядах Н.Й. Волошиної.	181
1.22. Гричанік Н. І. Структура і функції навчальної книги з літератури.	187
1.23. Грабовська С. М. Апробація підручника з української літератури для 5 класу (автор Н. Й. Волошина).	193
Розділ 2. Педагогічна майстерність учителя-словесника	
2.1. Куцєвол О. М. Генеза проблеми методичної творчості вчителя української літератури в науковій спадщині професора Ніли Волошиної.	198
2.2. Семенов О. М. Педагогічна майстерність учителя-словесника в дослідницьких рефлексіях Ніли Волошиної.	209
2.3. Бондаренко Л. Г. Форми співробітництва вчителів літератури та бібліотекарів у методичних працях професора Ніли Волошиної.	217
2.4. Гриневич В. Й. Сучасні підходи до формування у майбутніх учителів умінь аналізувати образи-персонажі художніх творів історичної тематики.	223
Розділ 3. Методичні імперативи сучасного уроку літератури	
3.1. Шуляр В. І. Урок вивчення життєпису письменника: поняття, структура, зміст (за спадщиною професора Н. Волошиної).	234
3.2. Овідійчук Л. М. Естетичні засади вивчення біографії письменника на уроках української літератури в школі.	247
3.3. Слоцьовська О. В. Висвітлення «білих плям» Шевченкових «Гайдамаків» у сучасній методиці.	260
3.4. Лілік О. О. Козацька доба в пам'ятках літератури: методичні аспекти.	284
3.5. Бурко О. В. Методичний ключ визначення жанру барокової і романтичної поезії.	294
3.6. Липкевич Л. П. Створення і використання мультимедійних графічних зображень як шлях ефективного засвоєння навчального матеріалу.	300
3.7. Білоус Н. В. Застосування мультимедійних технологій під час вивчення кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» на тлі історичних подій.	309
3.8. Лук'яненко О. В. Вивчення психологізму романної творчості Володимира Винниченка.	314
3.9. Новиков А. О. «Театр абсурду» Олексія Чугуя.	320
Розділ 4. Формування особистості під час вивчення художньої літератури	
4.1. Дига Н. В., Ткачук М. А. Вплив української літератури на національне самовиховання учнів в оцінці В. Й. Волошиної.	328
4.2. Бабійчук Т. В. Відеофрагменти як засіб патріотичного виховання у процесі позакласної роботи з української літератури.	334
4.3. Бійчук Г. Л. Формування духовно-моральних цінностей особистості в педагогічній спадщині Н.Й. Волошиної.	341
4.4. Чайка О. М. Розвиток творчої особистості як актуальна проблема методики викладання літератури.	352
4.5. Тименко В. М. До проблеми розвитку літературної творчості старшокласників у процесі вивчення української літератури.	358
4.6. Васюта С. Д. Формування творчого мислення учнів у процесі сприйняття художнього твору в контексті ноосферної освіти.	365

УДК [378.147.091.
33:821.161.2.09]:929 Волошина

Гене́за проблеми методичної творчості вчителя української літератури в науковій спадщині професора Ніли Волошиної

Ольга Куцевол,
доктор педагогічних наук, професор
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського

У статті розкрито теоретичні засади проблеми методичної творчості вчителя української літератури, висвітлені в працях Ніли Йосипівни Волошиної.

Ключові слова: професійна діяльність учителя-словесника, методична творчість учителя літератури, методи, прийоми і форми навчання літератури, творчі літературні здібності учнів, Ніла Волошина.

В статье раскрыты теоретические основы проблемы методического творчества учителя украинской литературы, освещенные в трудах Н.И. Волошиной.

Ключевые слова: профессиональная деятельность учителя-словесника, методическое творчество учителя литературы, методы, приемы и формы обучения литературе, творческие литературные способности учащихся, Нила Волошина.

The article highlights the theoretical bases of methodical creativity problem of the Ukrainian literature teacher lighted up in Nila Yosypivna Voloshyna works.

Key words: professional work of the teacher-philologist, methodical creativity of the teacher of literature, methods, techniques and forms of teaching literature, creative literary skills of the students.

Методична спадщина доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України Ніли Йосипівни Волошиної вельми багатогранна: вона займалась проблемами розбудови шкільної літератури освіти в незалежній Україні; була автором шкільних програм, підручників та посібників; керувала дослідженням актуальних питань методичної теорії та шкільної практики аспірантами й докторантами Інституту педагогіки НАПН України; приділяла пильну увагу формуванню творчого вчителя-словесника, підвищенню його професійної майстерності. Одне з чільних місць у контек-

сті досліджень Н. Волошиної посідає проблема професійної творчості вчителя літератури. І хоча сучасний етап розвитку вітчизняної методичної науки позначений тенденцією до розгортання системного вивчення напрацьовань цього відомого вченого-методиста (Л. Базиль, А. Градовський, В. Гладишев, С. Жила, Н. Логвіненко, Л. Овдійчук, С. Паламар, О. Семенов, В. Шуляр та ін.) [7], проте названа проблема досі не була предметом спеціальних досліджень. Це детермінує *актуальність* та *мету нашої статті*: проаналізувати генезу поглядів професора Н. Волошиної на зміст та структуру методичної творчості вчителя української літератури.

Одразу хочемо зазначити, що до глибинного розкриття цієї проблеми високошановна Ніла Йосипівна йшла впродовж багаторічної наукової та науково-педагогічної діяльності. Перше висвітлення теоретичних узагальнень попередньо напрацьованого й вироблення на їхній основі власних міркувань про творчість учителя-словесника спостерігаємо у форматі досліджуваної нею проблеми естетичного виховання на уроках літератури: «Виховання почуття прекрасного на уроках читання» (1974), «Естетичне виховання засобами художньої літератури» (1976), «Литературно-творческое развитие учащихся в процессе изучения украинской литературы» (1977), у кандидатській дисертації «Естетичне виховання учнів у процесі вивчення української літератури (на прикладах трудового та бойового подвигів радянських людей)» (1977) та посібнику для вчителів «Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури» (1985) [2].

Дослідниця, спираючись на праці з філософії та естетики про загальну й літературну творчість, обґрунтовує теоретичні засади проблеми естетичного виховання шкільної молоді засобами літератури. Концептуально значущим є міркування, що «творити прекрасне в мистецтві зможуть не всі, але створювати красу в процесі виробничої діяльності, щоденного спілкування можуть і повинні всі» [2, с. 6]. Відтак універсальним засобом естетичного виховання Ніла Йосипівна називає трудову діяльність людини, що сприяє формуванню всіх почуттів особистості, у тому числі й естетичних. При цьому наголошується, що джерелом насолоди є лише вільна т в о р ч а (розрядка наша – О. К.) праця. На підтвердження цієї тези методист наводить численні приклади з повістей О. Довженка «Поєма про море», П. Загребельного «З погляду вічності», романів О. Гончара, М. Стельмаха, В. Собка, збірки М. Рильського «Троянди й виноград» та інших творів українського письменства. Завдання словесника, на думку Н. Волошиної, – «показати, що, виконуючи ту чи іншу суспільно корисну працю, людина разом з тим творить красу» [2, с. 11].

Водночас вона зазначає, що естетичне виховання здійснюється не лише засобами літературного та літературознавчого матеріалу – знайомством з

життєписами письменників, котрі були прикладом працелюбності, вивченням творів на трудову тематику, а й у рефлексивно-оцінювальній діяльності самих реципієнтів художнього слова. «Для того, щоб розкрити учням красу праці, учитель-словесник повинен прищепити їм навички роботи над словом, уміння самостійно оцінювати ідейно-естетичну вартість як художнього твору, так і явищ дійсності» [2, с. 11].

Н. Волошина презентує методичне вирішення проблеми формування креативно-естетичних якостей шкільної молоді в практиці урочної та позакласної роботи вчителів України, зокрема Героя Соціалістичної Праці, заслуженого вчителя УРСР С. М. Кучеренко (СШ № 74 м. Львова), заслуженого вчителя УРСР В. І. Цимбалюка (СШ № 1 м. Сквиря Київської обл.), словесників СШ № 1 м. Вишневого Київської обл., де чимало років працювала сама Ніла Йосипівна, та ін. Акцент робиться на використанні різноманітних методів і форм навчальної діяльності – *бесід, дискусій, екскурсій, зустрічей з письменниками та визначними людьми різних професій, написання творчих робіт* тощо. Учений-методист обстоює необхідність розширення трактування поняття «літературна творчість школярів», трактуючи його не лише як складання віршів, а й письмових робіт інших жанрів – нарисів, зарисовок, репортажів, інтерв'ю, анотацій [2, с. 75]. На її думку, розвиток літературно-творчих здібностей учнів сприяє досягненню гармонії в їхньому навчанні та вихованні.

Звісно, відповідно до тогочасних ідеологічних вимог концепція естетичного виховання шкільної молоді напрацьована Н. Волошиною в основному на методологічних засадах марксистсько-ленінської філософії, проте в ній послідовно й систематично прослідковується й опора на українську етнопедагогіку та культурну традицію, пріоритетність уселюдських цінностей, де творчість у всіх видах діяльності посідає почесне місце.

У праці «Уроки позакласного читання в старших класах» (1988) дослідниця сфокусувалась на вирішенні проблеми розвитку навичок кваліфікованого, творчого читача. Вона увиразнює особливості сприймання художньої літератури учнями різного віку, використовуючи спогади відомих людей про власне читацьке становлення, наприклад, зізнання Максима Горького: «У літературі я передусім шукав героя». Ніла Йосипівна коментує це висловлення, підтверджуючи його спостереженням психобібліографів, що «діти справді завжди шукають у художньому творі героя, на якого можна було б рівнятися, за яким можна було б іти» [5, с. 4]. Переконані, що й сьогодні не втратила актуальності концептуальна теза методиста про визначальну роль книг у формуванні світоглядних позицій особистості: «Погляди на життя, ставлення до людей, інтереси та смаки, запити й потреби дорослої людини залежать від ідейно-художньої якості тих книжок, які вона прочитала в роки дитинства і юності» [5, с. 4-5].

Узагальнюючи ретельний огляд проблеми організації позакласного читання на широкому хронологічному тлі – від початків методики навчання літератури до середини 1980-х рр., Н. Волошина робить висновок, що «вміле керівництво позакласним читанням художньої, науково-популярної та критичної літератури стимулює самостійне читання учнів, сприяє освітньому, культурному й творчому розвитку школяра» [5, с. 10].

Оцінюючи пошуки вчених-методистів та вчителів-словесників у царині типології уроків позакласного читання, дослідниця вітає *новаторські типи таких занять: уроки рекомендації книжок, поглиблення знань про твір, уроки вироблення навичок анотування й рецензування, бібліотечні уроки; урок-бесіда, диспут, лекція, конференція, заочна екскурсія, літературний вечір* тощо. Проте *застерігає від псевдонаукового захоплення продукуванням невірваних термінів*, як-от: «урок-рецензія», «урок-анотація», «урок-монолог», «урок-портрет поета» [5, с. 11].

Ще глибше проблема творчої діяльності вчителя та учнів у форматі літературної освіти осмислюється Н. Волошиною в 1990-ті рр. Учений-методист усвідомлювала потребу розбудови школи незалежної Української держави, одним з векторів якої вважала *посилення творчого компонента в професійній діяльності вчителя*. Вона розуміла, що обличчя молоді української генерації залежить від того, наскільки творчо працюватимуть педагоги, у якій мірі вони будуть мотивовані на розвиток творчого потенціалу своїх вихованців. У цьому науковому прогнозуванні виявилась домінуюча риса особистості професора Н. Волошиної, важлива для кожного дослідника – здатність інтуїтивно відчувати новаторське й перспективне в науці, яке згодом стане в ній магістральним [7, с. 20].

У посібнику «Вивчення української літератури. 5 клас» (1997) [1] особливо відчутні загальноосвітні тенденції гуманізації навчального процесу. Прикметно, що один з наріжних розділів цієї книжки має назву «Творча діяльність учнів». Тут Ніла Йосипівна висловлює концептуальні засади шкільної літературної освіти: «Повноцінним уроком буде лише тоді, коли на ньому пануватиме атмосфера співдружності, творчості, нестримного бажання учнів відповісти на хвилюючі їх морально-етичні проблеми, поставлені письменником». Чітко окреслюється мета літературної освіти – «виховувати активного творця життя» [1, с. 7]. Методист наголошує, що *залучати до творчої діяльності потрібно не лише обдарованих, а в с і х дітей* (розрядка наша – О.К.), аргументуючи це дослідженнями психолога Б. Теплова про роль творчості не тільки в художньому, а й у загальному розвитку людини. Відтак завдання вчителя – формувати творчу, активну особистість, її високу культуру та естетичні потреби [1, с. 7].

Авторка посібника значну увагу надає розкриттю поняття «літературно-творча діяльність учнів», намагаючись зруйнувати стереотип, що склався в

переважної більшості вчителів, які формувалися в надрах радянської школи, (за даними дослідження, проведеного Н. Волошиною, це характерно для 85,1% опитаних) [1, с. 8]: нібито творчий компонент притаманний навчальній діяльності учнів лише за умови їхнього безпосереднього включення в процес літературної творчості. Професор Н. Волошина аргументовано доводить, що творчість має бути на уроці літератури в усіх видах учнівської діяльності: при сприйманні літературного явища, засвоєнні історико-літературних і теоретико-літературних знань і апріорі – у контексті власне літературної творчості [1, с. 7]. Характеризуючи кожен з цих компонентів, дослідниця виокремлює ті здібності, що стають засадничими для формування творчої особистості. Наприклад, на етапі сприймання явища словесного мистецтва необхідно розвивати художню спостережливість індивіда, уміння бачити в навколишній дійсності і в літературному творі найбільш характерне, пов'язане з його творчою природою. Також значна увага надається емоційній підготовці учнів, розвитку ейдетичної та образної пам'яті, образного мислення, поетичного чуття мови й розуміння зображальних засобів.

Вагому роль у розвитку креативних здібностей учнів, на думку Н. Волошиної, відіграє виразне читання – формування в учнів уміння відтворювати засобами виразного читання настрої та переживання персонажів, інсценізувати діалоги, послуговуватися такими засобами виразності, як міміка, жести тощо. Методист пропонує звертати увагу п'ятикласників на темп читання, тембр голосу, паузи, логічні наголоси, інтонацію [1, с. 87, 20, 25], ці знання стануть основою напрацювання читацьких умінь та навичок.

Методист наголошує, що урок виразного читання, зокрема читання казок, має бути святковим, цікавим [1, с. 18], доцільне частотне використання прийому читання під музичний супровід, демонстрування візуального ряду до прочитаного, використання декорацій, інсценізування літературного твору. Декларування методистом такого підходу до організації читання набувало особливої значущості в контексті поширеної в тогочасній шкільній практиці моди на «заміри» з техніки читання, що призводило до знецінення вчителями-словесниками та й самими учнями читання творчого, осмисленого, художнього.

Слідом за вченими-психологами Н. Волошина наголошує на важливості для читачів такої креативної якості, як відтворювальна уява – здатності побачити внутрішнім зором змальовані письменником картини, події, героїв, їхні вчинки. «Яскравість, конкретність, точність уявлень, що виникають у дітей, зумовлюються багатьма факторами, найважливіший з яких – уміння уважно читати, намагаючись правдиво відтворити зміст у своїй уяві» [1, с. 46]. Методист пропонує розвивати в дітей здатність до уявлювання, використовуючи прийоми естетичної паузи, усного малювання, емоційного за-

нурення, ейдетичної пам'яті (вживаємо сучасну термінологію), наприклад, як при читанні уривка з казки М. Коцюбинського «Хо» – «Ранок у лісі». Зважаючи на те, що в читачів молодшого підліткового віку переважає конкретно-образне мислення, Н. Волошина радить після прочитання твору чи його уривка використовувати прийом роботи з ілюстраціями до нього, таким чином, учні зможуть порівняти образи та картини, що виникли на екрані їхнього внутрішнього зору, з малюнками, створеними іншим – більш досвідченим читачем, професійним художником. У результаті коригується індивідуально-творче сприймання кожного читача й заповнюються лакуни в їхньому уявленні прочитаного.

Дослідниця намагається створити систему прийомів роботи з візуальними матеріалами до творів: при вивченні казок це може бути малювання учнями власних вражень, під час читання легенд і переказів – «складання уявного діафільму, кадри якого відтворюватимуть найяскравіші епізоди твору», далі – бесіди за ілюстраціями з підручника, репродукціями картин, фотографій [1, с. 5-6]. Так учитель поступово розкриватиме специфіку роботи художника, навчатиме школярів порівнювати ілюстрації, твори живопису, архітектури, скульптури з творами художнього слова, розуміти мову інших мистецтв. Н. Волошина презентує в посібнику «конкретні прийоми роботи з ілюстраціями, різноманітні завдання, що активізують творчу уяву дітей, сприяють поглибленому розумінню тексту, розвитку усного та писемного мовлення, уміння бачити й розуміти мистецтво» [1, с. 6].

На етапі осмислення літературного твору методист робить акцент на висловленні учнями особистісного враження від прочитаного, обміні думками з однокласниками та вчителем, відтак домінують, на її думку, тут мають бути такі види навчальної діяльності, як переказування, обговорення, дискутування, рефлексування. Н. Волошина застерігає словесників від поширеної помилки – зосередженості на репродуктивній діяльності учнів, механічному відтворенні авторського тексту, підкреслюючи, що переказування варто сприймати як «необхідний засіб для висловлення школярами свого ставлення до зображуваного письменником» [1, с. 32]. Відповідно до цього завдання шкільної літературної освіти пропонується активно використовувати різноманітні бесіди: на з'ясування первісного читачького враження, на осмислення власного досвіду, репродуктивні, аналітичні, евристичні, проблемні тощо.

У ході розгляду твору Н. Волошина радить приділяти пильнішу увагу формуванню в читачів креативно-естетичної чутливості до художнього слова, роботі з художньою деталлю. Класичним прикладом для вчителя, особливо початківця, можуть стати її рекомендації до вивчення оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник», складання порівняльної характерис-

тики персонажів-антиподів [1, с. 58]. На доступному п'ятикласникам рівні, акцентуючи увагу на образи-деталі, методист переконливо демонструє вміння заглибитися в ідейно-естетичний задум письменника, через співпереживання підвести учнів до власного висновку про сутність кожного з персонажів та ідейне спрямування всього твору.

При вивченні лірики Н. Волошина пропонує використовувати оригінальний прийом розвитку чуття поетичної мови й розуміння значення художньо-зображувальних засобів вірша – *поетичні диктанти*, коли, уважно прислухаючись до ритму й рими, школярі складають його графічний малюнок [1, с. 10], а також прийом *стилістичного експерименту* – вилучення з авторського тексту епітетів, метафор чи заміна їх власними та порівняння цих варіантів з першоджерелом.

Учений-методист наголошувала на важливості розвитку в юних читачів *здатності до образного мислення*. Вона пропонує такі прийоми його формування, як *зіставлення прислів'я та малюнків до нього, написання твору-мініатюри за прислів'ям, створення альбому ілюстрації до загадок* [1, с. 27, 28, 30], *вибір образних висловлювань до словосполучень з тексту* [1, с. 9].

Н. Волошина підкреслює важливість опанування молодшими підлітками *вмінням усного малювання, яке образно найменує «оживленням тексту»*, а також *навичками усного та писемного зв'язного мовлення*. Важливим у цьому контексті є навчання дітей *читати картини*. Як вчителька й методист з багатим педагогічним досвідом, Ніла Йосипівна приділяла цьому виду роботи значну увагу, причому в підборі нею художніх полотен прослідковується національно-культурна спрямованість. Авторка посібника «Вивчення української літератури. 5 клас» радила познайомити учнів з картинами на тему козаччини, зокрема, М. Самокиша «Бій Максима Кривоноса із Яремою Вишневецьким», «Козак Мамай», портретом Павла Полуботка; художніми творами, що відображали сторінки життя вітчизняних письменників: І. Іжакевича «Тарас Шевченко – пастух», В. Патика «Старе село Нагуевичі часів І. Франка», Л. Левинського «У кузні», В. Сіпера «І. Франко на рибалці», А. Базилевича «Малий Франко слухає пісні матері», А. Монастирського «І. Франко серед дітей рідного села»; сюжетні картини й пейзажі: М. Пимоненка «Перед грозою», М. Попова «Мати», М. Богданова-Бельського «Біля дверей школи», М. Глушенка «Ранок на морі» тощо.

Ніла Йосипівна робить також акцент на важливості творчого підходу вчителя до організації *засвоєння учнями історико-літературних і теоретико-літературних знань*. Наприклад, осмислення поняття «поетичний звукопис» рекомендує проводити на матеріалі вірша П. Тичини «Хор лісових дзвіночків» з використанням (за сучасною термінологією) *прийому ейдетичної сугестії*: «Учитель пропонує учням пригадати лісові квіти та

розповідати про них. Далі один учень читає, а решта, заплющивши очі, уявляє ті картини, про які говориться в тексті: «Біля затишного гаю сонячні промені освітили сині дзвоники-дзвіночки. Вони ніби видзвонюють своїми голівками: «День! День! Тінь! Тінь!» Та раптом дзвіночки підняли голівки, зашелестіли листячком: «Линьте, хмари, ой прильнтьте, хмари...» А далі їм усміхається колосками жито: «Тінь! Тінь!» [1, с. 9]. Так п'ятикласники отримують наочне поняття про алітерацію й асонанс і їхню роль у створенні художніх образів.

Серед найбільш ефективних засобів формування якостей кваліфікованого читача професор Н. Волошина називає *завдання, покликані пробуджувати творчість школярів*. Посібник містить чимале число таких завдань, до прикладу: *складання казки, підбір прислів'я до малюнка; написання твору-мініатюри, у якому розкривається пряме чи переносне значення прислів'я чи приказки; складання усного опису картини та зовнішності персонажа, порівняння творів різної образотворчості – літератури та живопису* тощо. Таким чином, переконуємося, що Н. Волошина трактує початки шкільної літературної освіти як прилучення учнів до краси слова в поєднанні з красою музики, співів, образотворчого мистецтва... Тут виявляється їхня творчість, що є основою життя» [1, с. 20].

Найбільш повне теоретичне узагальнення проблема творчості вчителя літератури отримала в колективній праці «*Наукові основи методики літератури*» (2002), одним з авторів і редактором якої була професор Н. Волошина. Це, по суті, друге (після підручника професора Є. Пасічника «Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах») системне викладення концептуальних засад шкільної літературної освіти в національній школі незалежної України. У передмові до книги Ніла Йосипівна переконливо обґрунтовує необхідність інноваційного підходу до організації навчального процесу відповідно до вимог сучасної школи, розкриває поняття «творча особистість», «розвиток творчих здібностей учнів». Лейтмотивом цієї праці є утвердження творчої сутності методичної науки: «Процес викладання літератури в школі слід розглядати як творчу діяльність учителя-словесника» [6, с. 26]. На доведення цієї тези Н. Волошина наводить висловлювання В. Сухомлинського: «За самою своєю логікою, за філософською основою, за творчим характером педагогічна праця неможлива без елементів дослідження», творчість учителя-словесника полягає у виборі способу розв'язання практичних завдань, «у втіленні теоретичних істин у живі людські думки й емоції» [6, с. 26].

Проф. Н. Волошина настійливо стверджує, що «вчитель, який готується творчо працювати в школі, повинен виховувати в собі спеціальні якості і вміння, які сприятимуть його творчій праці з учнями» [6, с. 26]. Серед про-

фесійно сутнісних якостей учений називає всебічну гармонійну освіченість, високі моральні якості, вольові риси характеру, любов до дітей, тактовність, спостережливість, самостійний склад мислення, здатність до аналізу й самоаналізу, уміння чітко, ясно викладати матеріал і т. п., а для вчителя літератури – ще й майстерне володіння мистецтвом слова.

Дослідниця особливо підкреслює дихотомічний характер методики навчання літератури, яка одночасно закорінена в традиції минулого й має новаторський характер, адже «тільки творче освоєння й критичне осмислення давніх традицій у світлі нових ідей і концепцій веде до справжнього новаторства» [6, с. 28]. Окреслено сучасні напрямки творчості в царині методики навчання української літератури, серед них наріжними є такі:

- збагачення шкільного курсу літератури іменами письменників, які були вилучені з контексту вітчизняної літератури – представники Розстріляного відродження, діаспорної літератури, митці-дисиденти;

- удосконалення методів шкільного вивчення літератури, творче взаємодіяння традиційних і новаторських методів вивчення творчості письменників і літературного процесу, їх раціональне поєднання, усунення штампів та стереотипів;

- напрацювання новітніх типів уроків літератури, удосконалення структури уроку та самостійної роботи учнів;

- цілеспрямоване самовдосконалення та самоосвіта вчителів з метою сходження на рівень творчого виконання професійних обов'язків;

- розвиток творчого мислення та літературно-творчих здібностей учнів у процесі вивчення літератури в школі;

- забезпечення диференційованого підходу до учнів у процесі вивчення літератури та індивідуальної роботи з ними.

Не втратили актуальності настанови професора Н. Волошиної, спрямовані на забезпечення творчого компонента діяльності вчителя-словесника:

Навчальна програма з літератури – живий, рухомий орієнтир. Вона, як і сам її предмет, вимагає творчого ставлення до себе, безперервного вдосконалення, оновлення, при всьому прагненні до стабільності. У ході застосування вдосконаленої програми передбачається дальше її поліпшення [6, с. 46].

Важливо сьогодні змінювати традиційні рамки уроку, підвищувати його місткість, уміло організовувати індивідуалізацію навчання й самостійність учнів, розвивати їхню творчу активність [6, с. 152].

Сучасний урок літератури не може бути шаблонним, схематичним, тут має бути присутнім дух творчості, пошуків, висока науковість, емоційність, раціональне використання методів і прийомів, застосування технічних засобів навчання. Урок літератури сьогодні – це витвір мистецтва, у якому наявні й краса, і натхнення, і радість пошуків, створені спільними зусиллями учня та вчителя [6, с. 154-155].

Методи роботи на уроці літератури повинні спрямовувати учнів на творче ставлення до предмета, до самостійного застосування здобутих знань у повсякденній діяльності, у житті [6, с. 32].

Щоб не відстати від розвитку літературознавства, педагогіки та методики, повною мірою задовольняти зростаючі потреби життя, підручник з літератури повинен періодично оновлюватися й удосконалюватися як у доборі художніх творів для текстуального вивчення, так і в опрацюванні методичного апарату [6, с. 312]. До речі, сама Ніла Йосипівна давала приклад такого вдумливого й новаторського підручникотворення. Її навчальні книги для середніх шкіл за програмами, укладеними колективом лабораторії літературної освіти НАПН України, витримали не одне перевидання. А коли у 2005 р. набули чинності нові програми, то вона, як істинний учений-методист, запропонувала у своїх підручниках для 5 і 6 класів власне бачення реалізації концептуальних позицій іншого авторського колективу [3; 4].

В умовах розбудови профільного навчання Н. Волошина продовжувала розроблення методики інших форм навчально-виховного процесу, що відображено в підрозділі «Новаторські форми занять. Активізація творчої діяльності учнів у процесі вивчення літератури». Методист далі увиразнює специфіку семінарських занять, конференцій, диспутів, глибше прослідковує методичні аспекти творчих взаємозв'язків класного та позакласного вивчення літератури.

Торкаючись проблеми передового педагогічного досвіду, Н. Волошина трактує його як «практику вчительської майстерності, яка має в собі надбання творчого пошуку, нового, оригінального підходу до викладання того чи іншого матеріалу, застосування того чи іншого методів» [6, с. 250]. Учений вважає, що досвід учителів-новаторів особливо важливий, оскільки прокладає нові шляхи в шкільній практиці й педагогічній науці. Також окреслена, хоч і схематично, кореляція понять «передовий педагогічний досвід» і «педагогічна майстерність»: перше розглядається як необхідна умова досягнення другого. На думку Н. Волошиної, «вчитель-словесник, використовуючи нові й оригінальні прийоми чи по-новому ефективно поєднуючи старі, поступово стає майстром, справжнім новатором» [6, с. 250].

Критерій новаторства – новизна, наявність якої, на тверде переконання вченого-методиста, є тим лакмусовим папірцем, що допоможе відрізнити істинне новаторство та педагогічну творчість від озокамилування і вдаваних інновацій. Тут необхідно зазначити, що Ніла Йосипівна мала феноменальне чуття на вчителів-новаторів, уміла побачити в їхній роботі перспективу зростання як методистів-дослідників, допомагала розвивати творчий потенціал, заохочувала до наукового осмислення власних практичних напрацювань і знахідок. Про це згадує чимало її учнів-послідовників, яких проф. Н. Воло-

шина вивела на наукову орбіту, допомігши визначити ціль та координати майбутнього творчого пошуку в незглибимому обширі методичної науки [7]. Це можу засвідчити і я, щасливо втрапивши багато років тому в поле притягання ідей цього вченого, який став для мене поряд з професорами Лесею Федорівною Мірошніченко та Євгеном Андрійовичем Пасічником високошанованим Учителем і взірцем наукової діяльності.

Підсумовуючи розгляд проблеми, можемо зробити висновок, що професор Н. Волошина виокремлювала методичну творчість учителя літератури як вищу сходинку його професійної діяльності, а також її необхідну умову, пов'язуючи це з творчим характером методичної науки та вагомою роллю вчителя-практика в її розвитку. Дослідниця переконливо мотивувала взаємозв'язок між традиційним і творчим компонентом у роботі вчителя-словесника; виокремила сутнісні якості творчого педагога, як-от розвинена естетична чутливість, високий рівень асоціативного мислення, відчуття краси художнього слова. У науковій спадщині Ніли Йосипівни прослідковується перманентна увага до методичного забезпечення формування творчої особистості учня-читача засобами художнього слова.

Усе вищевикладене дає підстави стверджувати, що професор Н. Волошина зуміла накреслити основні вектори перспективного розвитку вітчизняної методики в аспекті проблеми формування творчого вчителя і творчого учня.

Література

1. Волошина Н. Й. Вивчення української літератури. 5 кл. : метод. посіб. / Н. Й. Волошина. – К. : Пед. думка, 1997. – 144 с.
2. Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури : посіб. для вчителів / Н. Й. Волошина. – К. : Рад. шк., 1985. – 103 с.
3. Волошина Н. Й. Українська література : підруч. для 5 класу / Н. Й. Волошина. – К. : Пед. думка, 2007. – 188 с. – (Експериментальне видання).
4. Волошина Н. Й. Українська література : підруч. для 6 кл. для загальноосв. навч. закл. / Н. Й. Волошина, І. В. Одинець. – К. : Пед. думка, 2007. – 262 с. – (Експериментальне видання).
5. Волошина Н. Й. Уроки позакласного читання у старших класах : посіб. для вчителів / Н. Й. Волошина. – К. : Рад. шк., 1988. – 174 с.
6. Наукові основи методики літератури : навч.-методич. посібник / за ред. докт. пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.
7. Ніла Йосипівна Волошина : біобібліогр. покажч. НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Павленко Т. С., Кирій С. В., Бондаренко В. В. ; наук. ред. Рогова П. І. ; наук. рец. Логвіщенко Н. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. ; літ. ред. Зозуля С. М.] – К. : За друга, 2010. – 200 с. – (Сер. «Ювіляри НАПН України» ; вип. 28).